

Я.Гвоздецький * (м. Івано-Франківськ)

ТЛУМАЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЩАСТЯ В ІСТОРИЧНОМУ ТА ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЙНОМУ КОНТЕКСТІ

В час розвитку науки, накопичення інформації та різноманітних духовно-моральних проблем в сучасному світі перед людиною постає багато різних життєвих орієнтирів. Для їх досягнення використовуються різні засоби і методи, за допомогою яких людина намагається знайти своє місце у світі, реалізувати себе як особистість. У постійних пошуках людина намагається знайти гармонію із зовнішнім та внутрішнім світом, відчувати себе щасливою, що є свідченням гармонії духовного й матеріального в людині.

Мета повідомлення: розглянути проблему щастя людини у філософсько-релігійній інтерпретації та проаналізувати історичну тенеу розвитку даної проблеми у філософії та релігієзнавстві. Виходячи з означеної мети, ми ставимо завдання з'ясувати, яким чином розглядалась проблема в історичному процесі та яке її бачення в філософії та релігієзнавстві на сьогодні.

В епоху античності проблему щастя людини досліджували Аристотель, Епікур, Сенека, а також їхні послідовники. В період середньовіччя щастя набуло християнської інтерпретації. Його розглядали Августин Блаженний, Тома Аквінський, Оріген.

Серед вітчизняних мислителів, які обмірковували дану проблему, були Володимир Мономах, Нестор Літописець, Іларіон Київський, а вже пізніше, з XVI ст., Іван Вишенський, Йов Княгницький, Віталій з Дубна, Ісайя Копинський, Станіслав Оріховський, Юрій Рогатинець, Григорій Сяноцький, Касіян Сакович, Лаврентій Зизаній та інші. Означену нами проблему досліджували в сучасній філософії та релігієзнавстві С. Ярмусь, В. Ларіонова, С. Кияк, а в історичному контексті її розглядали історики філософії Д. Чижевський, В. Горський, С. Возняк та інші. Особливу увагу в нашому дослідженні приділяємо українському мислителю Григорію Сковороді, який ґрунтовно досліджував проблему щастя людини.

* Гвоздецький Я.П. – аспірант кафедри релігієзнавства і теології, Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника.

Як бачимо, щастя розглядали в усі часи видатні мислителі, філософи, письменники, поети. Актуальним воно є і в сучасній філософії, антропології, етиці та релігієзнавстві. Аналізуючи обрану для дослідження нами проблему, слід зазначити, що її розглядали протягом усіх історичних епох по-різному.

Так у період античності людина мислилась, як частина природи, а задоволення від земних насолод вважалось найбільшим щастям для людини. Однак Аристотель виокремив дві складові частини в понятті щастя: внутрішню - духовну досконалість і зовнішню - матеріальне благополуччя. На його думку, щастя – це стан задоволення від добродесної діяльності. Головними умовами щастя філософ вважав моральне та інтелектуальне вдосконалення, здоров'я і наявність певних зовнішніх благ, дружбу та активну громадянську позицію [Див.: Ларіонова В.К. Історія етичних учень. Посібник. – Івано-Франківськ, 2004. – С.73].

Епікур наголошував на тих різновидах людської втіхи, що мають переважно духовний характер. Загалом, в античний час обстоювалась думка про те, що орієнтація на досягнення щастя є етично-непродуктивною. Спираючись на це, Сенека стверджував, що добродесність є достатньою для щастя.

Якщо антична етика, що мала характер розумовий і натуралістичний, ґрунтувалась на спрощеному розумінні щастя людини (у досконалій людині ірраціональна частина повинна перебувати під повним контролем раціональної, що забезпечить їй, як “розумній істоті”, “міру щастя”), але вона не дійшла до визнання того, що окрема, жива, реальна, “цілісна” людина є не тільки виявлена в ній сила, свобода, розум, а й водночас і слабкість, залежність, постійне боріння між добром і злом. Усвідомлення всього цього приходить в античний світ лише разом із християнством.

Погляди українських гуманістів на тілесне й духовне начало в людині, на співвідношення розуму та відчуттів і, відповідно, проблему щастя, гармонії людського існування формувались на основі переосмислення і синтезі уявлень їх з давньоукраїнськими дослідниками та з новітніми ідеями західного Відродження, що посприяло розв'язанню проблеми співвідношення духовного і тілесного начал в людині. Так, у княжу добу поєднання східно-патристичного (візантійського) розуміння цієї проблеми з поганськими уявленнями давніх українців про духовну і тілесну частину людської природи мало своїм наслідком те (про це свідчить, наприклад, “Ізборник 1073 р.”), що душа і тіло розглядались як дві рівноправні субстанції, які перебувають у нерозривній єдності. Як слушно зазначав професор Горський В.С., філософській думці цього періоду притаманна навіть переважна увага до тілесної природи в людині, замилювання красою і силою людського тіла, яке розглядалося часом як свідчення душевної досконалості людини. Про це свідчить, зокрема, і “Повчання” Володимира Мономаха та інші давньоукраїнські твори. Негативно сприймалося лише надмірне захоплення плотським. Згодом, із утвердженням християнства, особливо з поширенням в Україні візантійських і балканських містичних

учень, посилюються тенденції до приниження плоті, увага зосереджується на духовній стороні людської природи, на здатності останньої до входження в глибини трансцендентного, до набуття людиною стану обожнення [Горський В.С. Історія української філософії. - К., 1996.- С. 168].

Український гуманізм кінця XVI – першої третини XVII ст., як явище християнської, зокрема європейської, духовної культури доби Відродження, утверджує право людини на земне щастя, повноцінне задоволення своїх духовних і тілесних потреб, особисте самовираження. Серед численних духовно-суспільних вартостей, які складають зміст християнської віроповчальної парадигми, вагоме місце займає саме проблема щастя.

В Україні ідеал гармонійної особистості одержав найяскравіший вияв у творчості Станіслава Оріховського, Юрія Рогатинця, Григорія Сяноцького, Кирила-Транквіліона Ставровецького, Касіяна Саковича, Лаврентія Зизанія, Григорія Сковороди та ін. [Возняк С. М. та ін. Філософська думка України: імена та ідеї. - Івано-Франківськ, 2003].

Більшість українських гуманістів розуміли щастя як можливість здійснення вільного й всебічного розвитку особи, як реалізацію людиною своїх творчих потенцій, закладених у неї Богом, як задоволення її духовних і тілесних потреб. Проте серед українських гуманістів кінця XVI – початку XVII ст. були й ті, хто стояв на позиціях нехтування тілесних начал у людині, принесення їх в жертву духовному. Це – представники аскетичного напрямку української філософії цього часу (Іван Вишенський, Йов Княгиницький, Віталій з Дубна, Ісайя Копинський та ін.). Вони розвивали свої філософсько-етичні ідеї переважно на основі києворуської духовної традиції, неоплатонізму “Ареопагітик ” і на візантійському ісихазмі та не поділяли поглядів своїх сучасників з кола українських культурних діячів, які вважали можливим синтез основних положень православ'я з інокультурними впливами. Однак, при всій релігійній крайності, саме людина стає центральною постаттю їхніх учень. Ними визнавалася реальність досягнення людиною щастя під час земного існування шляхом піднесення її духовно-моральної сутності до рівня божественного начала. Своєрідне тлумачення окремих положень християнської антропології в умовах загострення міжконфесійних взаємин кінця XVI – початку XVII ст. поступово набуло в їхніх вченнях реформаційного забарвлення [Горський В.С. Історія української філософії. - С.185].

В українській філософії першої половини XVIII ст. вже намічається тенденція подолання спрощеного погляду на етику як на суто прикладну дисципліну, завдання якої зводилось лише до коментування моральних настанов. Етичні теорії Ф. Прокоповича, М. Козачинського, Г. Кониського та інших вітчизняних діячів того періоду не просто коментують і пропагують існуючі правила та моральні норми, а намагаються вивчити й проаналізувати моральний стан суспільства, роблять спроби дати практичні рекомендації щодо вдосконалення його морального врегулювання.

Все ж найглибше, найдосконаліше розвинув прогресивні ідеї вітчизняної етики видатний український мислитель Г. С. Сковорода, який всю свою філософську систему, як він це сам зазначає, присвятив розкриттю сенсу людського життя та пошуку щастя [Сковорода Г.С. Твори. - К., 1982.- Т.1. – С.198].

У центрі філософського світобачення Г. Сковороди постала людина та її щастя. Філософія, за його переконаннями, має бути наукою істинного життя, а відтак наукою про людину, сенс її буття, шляхи досягнення щастя в земному житті [Див.: Філософія Григорія Сковороди. – К., 1972. – С. 176].

Ідея людського щастя, розв'язується Г.Сковородою в єдності трьох основних координат існування всього суцього: макрокосмосу – це навколишній всесвіт, мікрокосмосу – це світ людини та світу символів – світ Біблії, а також світ концентрації духовних здобутків людської цивілізації, презентованих у міфології та фольклорі. Кожен із цих світів є двонатурним, тобто має дві природи внутрішню (духовну) та зовнішню (матеріальну). Першопричиною руху світів виступає природа внутрішня [Горський В.С. Історія української філософії. – С. 65].

Мислитель не заперечує ролі і значення наукових і технічних досягнень, але відзначає недостатність цього прогресу самого по собі для людського щастя, вважаючи важливішою в цьому розумінні науку про умови і способи забезпечення щасливого життя. Щастя Г.Сковорода тлумачить насамперед як найнеобхідніше благо, потребу в якому відчують усі. Порівняно до інших потреб, людина найбільше потребує щастя. Але не всі люди мають істинне уявлення про справжнє щастя. Здебільшого - як сучасна, так і тогочасна людина - пов'язує щастя з насолодою земними благами, володінням тлінними цінностями.

Професор С.Ярмусь завважив, щоб пізнати щастя, як твердив Г.С. Сковорода, необхідно пізнати Бога. Цей процес має бути як практичним, так і духовним, тому що людина є єдністю духу і плоті. Правильне розуміння світу, що виходить з правильного розуміння Бога, стає основою щастя. Головною ж перешкодою досягнення щастя людиною є страх смерті. Людське життя Г. Сковорода вважає подорожжю до справжнього щастя, яке не з тимчасовими примарними втіхами, а з тривалою веселістю духа, яка прагне істини добродетельності [Див.: Ярмусь С. Досвід віри українця. Вибрані твори. –К.: “Світ знань”, 2007. – С.174-186].

Григорій Сковорода приходив до висновку, що справжнє життя полягає в щасті, а щастя – в поєднанні природних здібностей із загальним інтересом. “Щаслив, хто сопряг сродную себе частую должность с общею,- пише він. - Сія есть істинная жизнь” [Сковорода Г.С. Твори. – К., 1982.- Т.1. – С. 287].

Сковородинівське поняття щастя складалося не тільки з відносин людини з Богом і зі своєю внутрішньою суттю, а також з іншими людьми. Щоб досягти розуміння та спілкування з іншими, необхідно зрозуміти суть людини, яка перебуває в стані “нерівної рівності”. Тут філософ використовує

парадокс з метою розбудити думку своїх слухачів. Він вважав, що саме парадокси краще відображають таємничу людську сутність.

Погляди Г. Сковороди на проблему щастя людини як важливу категорію її суспільного буття мають дієву актуальність сьогодні, зокрема в контексті духовного вдосконалення суспільства шляхом його виховання. Щастя Г. Сковорода тлумачить насамперед як найнеобхідніше благо, потребу в якому відчувають всі. Порівняно до інших потреб, людина найбільше потребує щастя. Але не всі люди мають істинне уявлення про справжнє щастя. Здебільшого як сучасна, так і тогочасна людина пов'язує щастя з насолодою земними благами, володінням тлінними цінностями.

З огляду на це, актуальною у вихованні є проблема зацікавлення людьми смисло-життєвими цінностями в умовах відчутного зростання аморалізму стосунків у суспільстві. Тому важливим є прищепити розуміння того, що почуття самоповаги, привілей почувати себе людиною досягається лише моральним шляхом. Допомогти знайти справжні цінності життя та показати моральні шляхи до них — у цьому найвище покликання педагога. Він зобов'язаний відкрити, насамперед молоді, що щастя - не що інше, як зустріч людини з собою - із справжньою людяністю у власній особі. Це також зустріч з іншою людиною, буття якої усвідомлюється як найвище особисте благо. Слушно тому звучить думка, що "предмет, із яким пов'язано щастя, ніколи не річ, але завжди особа" [Григорій Сковорода. Твори.-К., 1982.- Т-1. - С.176].

Погляд Сковороди на щастя – ідеалістичний, християнський, що ґрунтується на Священному Писанні та на особистому життєвому досвіді мислителя. Поняттю щастя він надає екзистенціального характеру. Воно стосується пізнання самого себе, природного обдарування людини, тобто сродності, відокремлення легкого і потрібного в житті від важкого і непотрібного, спокою серця, миру, дружби та любові з людьми і миру з Богом [Ярмусь С. Досвід віри українця. Вибрані твори. – С.174].

Як зазначає Дмитро Чижевський, особливу увагу Г. Сковорода приділяє пізнанню самого себе, що є способом здійснення мети людського життя. Людина повинна зрозуміти, що джерело щастя випливає з глибини її власної істоти. Проте пізнання взагалі, як і самопізнання, доступне людині тільки тоді, коли в процесі цього пізнання буває присутній Бог. В такий спосіб у Григорія Сковороди категорія щастя виходить поза рамки теорії та входить у царину життєвої моралі [Чижевський Д. Філософія Г.С.Сковороди. – Варшава, 1934. – С.132].

Важливою і цікавою у творчості Сковороди постає проблема сродності, тобто природжений людині нахил до даного людині способу життя й заняття. Мислитель робить висновок, що кожна людина може бути щасливою, якщо вона не розминеться зі своїм природним покликанням, з нахилом до певної форми життя і праці. Бо коли людина любить своє призначення, то вона щаслива. Такий висновок робить Сковорода на основі власного досвіду. Сродне життя – це легке і приємне, тому і щасливе.

Згідно з філософією Сковороди, щастя людини є її природним обдаруванням. Він говорив, що все потрібне для життя є легким, а те, що важке – непотрібне. Щастя в серці людини, серце в любові, а любов у законі вічного – наголошував мислитель у вступі до твору “Вступні двері до християнської добронравності” [Сковорода Г. “Вступні двері до християнської добронравності”// Твори. В 2-х т. –Т.1. – К., 1994. – С. 140].

Однією з основ філософії Г. С. Сковороди є символіка, що виступає мистецьким законом його творчості. Троїчну єдність він подає символом трикутника, а вічність – символом кола, що охоплює трикутник. Також і розуміння щастя вміщує філософ у трикутне поняття. У нього щастя і повний трикутник складають окремі категорії, які є об’єднаними у повноті щастя. Це специфічні частини універсального щастя, що, у свою чергу, базуються на основі всебічного примирення, котре є також потрійним поняттям: примирення людини у своїй суті, примирення людини з Богом і примирення людини з іншими людьми. Саме цей трикутник миру і щастя вкладається в рамки трикутника універсальної любові, котра в Божих заповідях виявляється в категорії любові людини до Бога, до самої себе і до свого ближнього [Погорілий С. Символ у Сковороди // Рідна Нива. Календар. – Вінніпег, 1974. – С.103].

То ж найголовнішим завданням людини є віднайдення душевного спокою та щастя, оскільки це закладено в людині від природи. Цій проблемі Григорій Сковорода присвятив усе своє життя та всі свої філософські зусилля, що й було для нього справді щастям [Ярмусь С. Досвід віри українця. Вибрані твори. – С.185].

Для періоду середньовіччя характерним є формуванням християнського ідеалу людини, сповненої християнських чеснот, яка живе згідно заповідей Божих, наслідуючи Ісуса Христа, як духовний, моральний та тілесний ідеал. Згідно християнського віровчення, людство одержало в Христі благодать Божественної любові, що явлена Богом через жертвне служіння сина Божого. Утверджується свобода вибору для людини, яка вже не є під законом, як у Старому Завіті, але під благодаттю Божою. Господь Ісус Христос утверджує обітницю визволення людства від ярма гріха, яким воно було пригнічене віками, очікуючи визволення. Проте свобода вибору залишає останнє слово людині: бути послідовником Христа чи залишатись під законом, не маючи надії на спасіння.

Дослідження сучасних релігієзнавців доводять те, що всі вище згадані морально-етичні та гносеологічно-онтологічні виміри буття людини засвідчують, що ідея людського щастя у християнській інтерпретації є не лише морально-етичною, але й екуменічною проблемою, оскільки вона має значний потенціал в об’єднанні різних гілок християнства через спільність християнського трактування щастя різними течіями християнства, що якраз і повинне слугувати об’єднуючим чинником їх. Цей постулат підтверджений всією історією християнства, а також сучасною парадигмою християнства, згідно якої розуміється еклезіологічна єдність в Христі - єдність Христової

церкви, не як однотипність її частин, але як живе сопричастя, живе спілкування, як єдність в різноманітності та різноманітність в єдності, як різнотипна єдність, тобто органічна єдність ідентичностей окремих помісних церков, котра є свідченням гармонії і Божественної церковної симфонії. Таке розмаїття зовсім не суперечить церковній єдності, а навпаки - збагачує її [Кияк С. Ідентичність українського католицизму: генезис, проблеми, перспективи. – С. 542].

Загалом, християнство намагається розв'язати дещо суперечливу ситуацію осягнення щастя людини. З одного боку, християнська релігія проголошує людину здатною робити власний моральний вибір у житті - обирати шлях добра, святості, а чи ж зла й гріховності, адже людина володіє великим божественним даром - власною свободою волі. З другого - служіння Богові вимагає покори, придушення особистісних нахилів, які б суперечили ригористичним ідеалам християнства. При цьому свобода вибору, проголошена християнством, чітко пов'язує щастя з життєвою свободою, адже в християнстві свобода трактується як пізнання необхідності, як «істина, яка визволить вас» (Ів. 8:32).

Але є ще інший аспект осягнення щастя – чисто людський, котрий дає можливість бути щасливим. Це - активні людські пошуки за силою, спроможністю, самореалізація, професійне захоплення. Та часто пошуки приводять до розчарувань і невдач, до виявлення межі земного і людського. Лише віра у Бога дає правдиве визволення і поділяє всі зусилля незмінною радістю. Особливим дороговказом до шукання щастя є Євангельське благовістя Ісуса Христа, а особливо його Нагірна проповідь, в якій проголошені заповіді блаженства, які з'ясовують, що потрібно для осягнення вищого, абсолютного виміру щастя. Ісус проголошує своє царство через блаженства, бо саме в них щасливими названі ті, які дотримуються певних чеснот й умов життя. Щастя, проголошене у Царстві, пов'язане з умовами, які більшість людей вважають небажаними. Ті блаженства поєднують обіцяне щастя з життям зречення, боротьбою за мир, справедливість або з перебуванням у пригніченому середовищі. Та головна проблема – у певності пригніченого щастя [Обер Жан-Марі. Моральне богослов'я. - Львів, 1997. – С. 132].

Отже, відповідь на пошуки щастя перебуває в осягненні Царства Божого, яке досягає своєї повноти у царстві небесному. Це царство - бажане для кожної людини, незалежно від віросповідання чи конфесійної приналежності, але воно залежить від самої людини, від її відданості Богові. Царство Боже – це царство любові, внутрішнього миру та дійсної справедливості, а його частинка міститься всередині людини, в її душі, в її серці. Його можна досягнути різними, в залежності від ситуації, шляхами: убогістю, терпеливістю, чистотою серця, лагідністю, милосердям та іншими чеснотами. Бо царство Боже і його щастя починається із земного життя, в якому людина визначає свої життєві пріоритети.

Сучасні дослідження, проблеми щастя, проведені вченими Гарвардського університету протягом 72 років, дозволили сформулювати нове розуміння поняття щастя та вивести його особливу формулу. Вчені визначили, що щасливими вважають себе люди, які здобули освіту, мають міцну сім'ю та хороші соціальні зв'язки. Наступною умовою для щастя є здоровий спосіб життя, тобто мінімальний набір фізичних вправ та відсутність шкідливих звичок. Ще одна умова, яку висунули вчені – це нормальна вага. Також не менш важливою умовою щастя є адаптація до кризових ситуацій, оскільки кожна людина по-різному переживає важкі періоди у своєму житті. Тому хтось переживає стрес, а хтось дивиться на життєві проблеми по-філософськи, з оптимізмом. Тож щасливими є ті люди, які вміють абстрагуватись від негараздів. А в результаті людині потрібно прагнути чогось досягти у житті. Але якщо це не вдається, то задовольнятися тим, що є зараз, радіти кожній хвилині життя, яка є неповторна. І найперше – бути в гармонії з собою, а опісля і з світом, з іншими людьми [Романів Є. Вчені з'ясували, що таке щастя / Експрес: тижневик.- Івано-Франківськ. - № 81(4633). - 2009. - С.2].

Висновки. Сучасна філософія загальнозначущими передумовами досягнення щастя вважає задоволення основних матеріальних потреб, повноту і осмисленість існування людини, спроможність останньої реалізувати власне уявлення про життя в ситуаціях морального вибору, достатній ступінь збіжності актуального стану буття та уявлення про те, яким воно має бути, гармонію внутрішнього світу людини і її зовнішніх стосунків.

Дещо інше розуміння щастя спостерігаємо у релігійному тлумаченні, зокрема, у християнському. Воно досягається внаслідок втілення у життєдіяльність вимог християнського морального закону, моральних чеснот, доброчесності, додержання заповідей і настанов. Внаслідок цього стає можливим осягнення вищого виміру щастя і відчуття єднання з Творцем. Це допоможе сучасній людині відчувати себе щасливою і визначити свої життєві орієнтири.

Поєднуючи філософські та релігійні передумови щастя, людина ставить вищу мету – досягнути абсолютного щастя. Такий вимір може бути матеріальним, доступним людині в земному житті. Але абсолютне щастя з релігійної, зокрема, християнської позиції, є можливим у вічності, після земного життя, протягом якого людина готується до щасливого вічного життя. Умовами для цього є дотримання певних моральних норм, обмеження в життєвих насолодах і добровільна самопожертва. А основною умовою є любов до Творця, до інших людей. Так можна відчувати щастя на землі, як відблиск абсолютного вічного щастя, а також частинка його міститься в людині, яка спрямовує сили та прагнення до вищих людських ідеалів. На нашу думку, щастя людині стає доступним при поєднанні самопізнання, сродної праці, прагнення моральної досконалості та поміркованого задоволення необхідних матеріальних і духовних потреб. Це допоможе людині відчувати себе щасливою та принести щастя іншим людям.

Анотації

У статті Гвоздецького Я. П. «Тлумачення проблеми щастя в історичному та філософсько-релігійному контексті» розглядається проблема щастя в історичному вимірі та її філософсько-релігійне тлумачення. Обґрунтовується думка, що досягнення щастя стає можливим при поєднаному практичному використанні його моральних, духовних, та матеріальних передумов.

In the article of Hvozdetzkyi Yaroslav «The Happiness Problem Interpretation in the Historical and Philosophically-religious Context» highlights the problem of happiness in the historical dimension and its philosophical and religious interpretation. It is determined that to reach happiness is possible only by combined and practical use of its moral, spiritual and materialistic premises.

І.Горохолінська * (м. Чернівці)

**ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЄЗНАВЧІ ІДЕЇ ДЮМА
ТА ЇХ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ІДЕЙНОГО ПОЛЯ
ФІЛОСОФІЇ РЕЛІГІЇ І.КАНТА**

Зосередженість дослідницької уваги філософії на теоретичних і, подекуди, конкретно-прикладних проблемах релігії є явищем іманентним і безапеляційним. Актуальність її пояснюється тим, що рефлексивність філософського мислення завжди детермінує пошук відповіді на основні світоглядні питання та має на меті осягнення мірил мудрості. Історія людської цивілізації підтверджує і той факт, що одним із основних світоглядних питань, яке турбує людину, є питання життя і смерті, смислу людського існування та мети світу і, найчастіше, в пошуку відповіді на нього людство зверталось до релігії, що яскраво ілюструється існуванням великої кількості різноманітних віровчень і вірувань. Не секрет і те, що велика кількість людей вбачає саме в релігії її підґрунтя мудрості, світоглядно-аксіологічний потенціал її плекання. Звісно, це не означає, що в межах людської культури відсутні намагання віднайти мудрість поза релігією і навіть всупереч їй. Але в будь-якому разі не можна заперечити того, що пошук мудрості на ґрунті релігійного світогляду є історично закономірним, а в певні епохи навіть домінує в духовній культурі. Ця обставина є одним з об'єктивних чинників конституювання окремої філософської дисципліни – філософії релігії, дослідження дисциплінарної

* Горохолінська І. – аспірант кафедри релігієзнавства та теології Чернівецького національного університету імені Юрія фєдьковича.